

УДК 94 (447.74-21=353ю1) – 054.57

**ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА СОЦІО-ДЕМОГРАФІЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ГРУЗИНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ:
ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ**

Метою статті є з'ясування динаміки чисельності грузинів, основні соціо-демографічні характеристики грузинської спільноти на території Південної України (Автономна республіка Крим, Одеська, Миколаївська та Херсонська області). Головною джерелознавчою основою статті є опубліковані та архівні матеріали переписів населення.

Ключові слова: Грузинська громада, Південна Україна, Крим, Одеса

Історія грузинів в Україні належить до мало опрацьованих сторінок в історіографії. Попри наявність певного історіографічного доробку, в якому радше лише згадано про південноукраїнських грузинів, з нього важко отримати уявлення не лише про «внутрішню» історію грузинської спільноти, але й осягнути хоча б основні контури [4; 16; 18; 20; 42]. До цих контурів передусім належить динаміка чисельності грузинів, їх основні соціо-демографічні характеристики (гендер, мова, зайнятість тощо). Метою цієї статті є з'ясування цього питання щодо території Південної України (Автономна республіка Крим, Одеська, Миколаївська та Херсонська області). Висвітлено витоки поселення грузинів у цих землях, наведені дані переписів ХІХ – початку ХХІ століть. Головною джерелознавчою основою статті є матеріали переписів населення, опубліковані та архівні (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у м. Києві), ніколи ще не систематизовані щодо заявленої нами теми.

Початок поселення грузинів на півдні України сягає періоду античності і обумовлений політичними, культурними та економічними зв'язками між цими землями та давньою Грузією. Найвірогідніше, більшість грузинів перебували на півдні України лише епізодично, налагоджуючи економічні відносини між Південною Україною та давньою та середньовічною Грузією (Колхіда та князівства). Свідченням цього є археологічні знахідки та грузинські літописи [31; 33].

Першим центром проникнення грузинів на південь України був Крим. Про близькі зв'язки Грузії та Тавриди свідчать грузинські літописці. Вони цікавилися долею Тавриди і фіксували факти з її життя: про посилку Єрусалимським патріархом Єрмоном Св. Єфрема в країну Тавро-Скіфію, Св. Василя в Херсонес, про місію Св. Євгена Агафодора і Єлпідія; про місію Евферія при Костянтині Великому, і Капітона. У число своїх святих Іверія прийняла готських святих мучеників, і особливо літопис зупиняється на Іоані Готському та відзначає його посвячення в єпископи грузинським Католикосом. Можливості для проникнення жителів Колхіди на південь України зросли у зв'язку з входженням частини Криму до складу Понтійського царства Митридата VI Євпатора (111-63 роки до Р.Х.). Першим свідченням про це є грузинські надписи V століття, знайдені при розкопках християнського цвинтарного храму в Херсонесі [17, с. 5]. Вже в XI ст. представники князя Ізяслава Мстиславовича зустрічали царівну Русудан, доньку грузинського царя Димітрія I, в районі сучасного Очакова Миколаївської області [18, с. 17]. Складно припустити, що царівна приїхала сюди без грузинського почту.

Документи XVIII ст. зафіксували перебування грузинів у Криму в якості полонених та втікачів на території Запорізької Січі, куди вони часто тікали з Криму. У 1743 р. кримський хан стверджував, що бахчисарайський мешканець купив «Гюржі» (тобто грузина), але невільник утік на Січ. Козаки відмовилися видати втікача, як вони робили і у всіх подібних випадках. Таким чином, грузини залишалися в лавах козаків. Так, в 1755 р. козак-

грузин разом з іншими запорожцями супроводжував до Перекопу російського посланця. У період війни між Османською та Російською імперіями 1768 - 1774 років серед українських козаків під Акерманом у 1770 році воював козак Олекса Гуржій, в битвах на Дунаї в 1774 р. – Харко, Авраам, Данило Гуржій [42, с. 46, 48].

За підрахунками В. Кабузана, у 1763-1764 роках на території Херсонської губернії і Єлисаветградської провінції, які охоплювали більшу частину Південної України, мешкали всього 32571 чоловік (фіксувалося тільки чоловіче населення), з яких лише 37 були грузинами (0, 10% відносно всього населення). У 1782 році на цих землях кількість грузинів зросла до 44 [16, с. 144-146]. У ці ж роки значно більше грузинів мешкали на території Криму, а саме в таких населених пунктах як Абдал, Тав-Даїр, Зуя, Бешутка в Центральному Криму, Какчіое, Султан-Сала в районі Коктебельської бухти. У 1778-1779 роках уряд Російської імперії інспірував переселення звідси в Приазов'ї християн, в основному греків і вірмен. Але серед них були і 218 грузинів. Російська скарбниця сплатила всі борги християн, викупила з ясиру грузинів. 28 липня 1778 р. кримські татари подали імператриці Єкатерині II «прохальну грамоту», в якій скаржилися на відбирання в них полонених, зокрема, й грузинів.

Нам невідома кількість грузинського населення на півдні України впродовж майже всього XIX століття. Але найвірогідніше те, що найбільше грузинів мешкало в головному місті Півдня – Одесі. У першій половині XIX ст. в Одесі ще не існувало виразної грузинської громади, а лише окремі представники грузинського народу. У 1805 р. в Одесі оселився звільнений з турецького полону «грузинец» Петро Папуа [6, арк. 24-25]. Втім, чи надовго він затримався в Одесі – невідомо. Першими знаними одеськими грузинами були дворяни, військові Семен Георгійович Гангеблішвілі (Гангеблов), його син Олександр, Іван Семенович Джавахішвілі (Жевахов). Наприкінці XVIII - першій половині XIX ст. землями в Херсонській губернії, зокрема, в Одесі володіли Іван Іванович Лорер і його дружина, грузинська княжна Катерина

Овсіївна Цицишвілі (Цицианова). Їх син Микола Іванович Лорер, відомий декабрист, відвідував Одесу.

В Одесі та Криму (Керчі) у першій половині ХІХ століття мешкав князь князь Захарій Семенович Херхеулідзе (1797-1856) – ад'ютант генерал-губернатора М. С. Воронцова (1823-1828) та градоначальник Керчі (1833 – 1850).

Найбільше вплинуло на процес формування одеської грузинської громади на півдні України заснування у 1865 році в Одесі Новоросійського університету. Побоюючись поширення революційних і національних почуттів на вибухонебезпечному для себе Кавказі, російсько-імперські чиновники так і не зважилися до 1917 р. відкрити тут університет. Тому позбавлені можливості отримати вищу освіту вдома, грузини і вірмени потягнулися у відносно близьку Одесу. У списках випускників Новоросійського університету до 1890-х років значиться 49 грузинів. 36 з них походили з дворян (7 з них з князів), 6 – із духовенства, 2 – із військових, 2 – із селян, 1 – із міщан, 1 – із купців.

Згідно одноденного перепису Одеси 1 грудня 1892 року в місті проживало 169 осіб (158 чоловіків та 11 жінок), які вважали грузинську мову своєю рідною. 13 чоловіків та 1 жінка розмовляли мовою кавказьких горян. Здебільшого ці люди були православними (153 особи), але серед них траплялися й представники інших конфесій – 1 вірмено-григоріанської, 13 католицької та по одному – протестантської і іудейської [29, с. 2-3, 68, 76]. Найвідомішим грузином-католиком був професор хімії Новоросійського університету Петре Григорович Мелікішвілі (Меліков). Серед православних був найбільший відсоток неосвічених грузинів (55 осіб), тоді як серед католиків неписьменним був лише один. Велика частина грузин була у віці від 21 до 30 років. Ці дані не є вичерпними, оскільки національність визначалася лише за мовою та віросповіданням. Одноденний перепис також не міг відобразити швидкоплинних змін у кількості грузинських студентів,

які часто відїжджали і приїжджали, відраховувалися за несплату або за неблагонадійність і знову відновлювалися в університеті.

Перші відносно точні відомості про загальну кількість і склад південноукраїнських грузинів містяться в матеріалах перепису населення Російської імперії 1897 р. В Одесі проживало 188 осіб, які вважали рідною грузинською мову (176 чоловіків та 12 жінок). Одна жінка назвала рідною мовою гурійську, 1 чоловік і 1 жінка – лезгинську, 4 чоловіки і 1 жінка – черкеську [25, с. 14, 193, 138]. Ймовірно, кількість грузинів збільшилася за рахунок зміни самоідентифікації кавказьких горян. Грузини належали до найменших громад Одеси, поступаючись за чисельністю навіть англійцям, естам та сербам. Більшість одеських грузинів проживали в центральних районах Одеси (Бульварне і Херсонське поліцейські відділення). Вікова характеристика грузинів за результатами перепису 1892 і 1897 р. збігається – грузини були здебільшого холостими чоловіками у віці від 20 до 29 років. Важливими є дані, які надає перепис 1897 р. щодо соціального походження одеських грузинів: 109 з них були вихідцями із селян, 25 – з дворян і 16 – з міщан. Решта належали до інших соціальних верств або не надали про себе відомостей. Велика частина цих людей працювала прислугою, чорноробами, служили на транспорті.

Згідно з переписом 1897 р. в Одесі мешкали 813 чоловіків і 417 жінок, які народилися на Кавказі. З них в Кутаїській губернії народилися 260 чоловіків і 64 жінки, у Тифліській – 151 чоловік і 111 жінка. Це значно перевищує кількість осіб, які ідентифікували себе з грузинами. Безумовно, не всі з них були етнічними грузинами (особливо багато серед них було євреїв і вірменів), хоча, найімовірніше, особливо з Кутаїської губернії, - були грузинами. Певна частина грузинів могла ідентифікувати себе з іншою мовою, наприклад, російською, з урахуванням приналежності до чільної культури. Можливо, вплинули асиміляційні процеси, що були властиві для Південної України.

Грузинська спільнота Одеси формувалася і складалася у 1880-х - 1890-х роках не тільки з найманих, і, найімовірніше, сезонних, робітників і вихідців з одеських навчальних закладів. Деякі грузини в 1880 - 1890-х роках уже в зрілому віці робили кар'єру в різних сферах одеської життя. Присяжний повірений, почесний громадянин, Григорій Давидович Брелідзе, молодший приймальник одеської прикордонної поштової контори, Іван Антонович Надірадзе, колезький секретар, помічник ревізора Одеської контрольної палати Віктор Львович Лурія. Г. Брелідзе був одеським домовласником (йому належали будинки № 14 та 16 на Вигонній вулиці).

Деякі грузини з'являлися в Одесі за не зовсім звичайних обставин. Так, князь Тимофій Дмитрович Накашидзе опинився в Одесі у 1882-1883 р., переслідуваний владою за конфліктну поведінку. Він був позбавлений всіх титулів і привілеїв. Однак, своєю зразковою поведінкою в Одесі він заслужив від імператора повну амністію [12].

До міських обивателів слід зарахувати титулярного радника, помічника корабельного доглядача Одеської головної складської митниці Георгія Андрійовича Кабешавідзе і його помічника Ісидора Андрійовича Лежава, писаря при Одеській торговій депутації Нестора Михайловича Гавашелішвілі, почесного члена Одеського міського піклування дитячих притулків Миколи Амбаковича Квачадзе.

Порівняння з кількістю грузинів в інших південноукраїнських містах свідчить на користь Одеси: у Сімферополі проживало 11 грузинів, в Керчі - 58, Севастополі – 125. У Херсонській губернії грузини мешкали виключно в Одесі, тоді як у Таврійській губернії вони мешкали в кількох містах. Загалом у Таврійській губернії перепис зафіксував 266 грузинів [25, с. 96]. Натомість у Криму найвідомішим та найвпливовішим грузином на початку ХХ ст. був градоначальник Ялти у 1906-1916 роках Іван Антонович Думбадзе (1851–1916).

Світова війна 1914-1918 років сильно вплинула на долі народів Російської імперії. Розвиток національних рухів стимулював процес міграції

населення, біженців, військовополонених, що істотно змінило етнічний склад городян, і в першу чергу таких вузлових, портових, центрів як Одеса. У зв'язку з напливом біженців, демобілізованих солдатів і колишніх військовополонених, які прагнули потрапити на Батьківщину, в Одесі різко збільшилася кількість грузинів. У березні 1918 р. одна з одеських газет повідомляла про «численних представників Грузії, які проживають в Одесі» [27]. Це висловлювання ілюструють такі факти як виїзд в жовтні 1918 р. на пароплаві «Павана» з одеського порту в Сухумі та Поті 300 членів місцевої грузинської колонії [22]. У грудні 1918 р. пароплав «Володимир» за один рейс вивіз до Грузії з одеського порту 2000 військовополонених грузинів, вірменів та росіян [21]. Генеральний консул Грузії в Одесі Є. Ушверідзе згадував, що зусиллями консульства наприкінці 1918-1919 роках з Одеси було вивезено 10 тисяч громадян Грузії, з них 1000 росіян [3]. Після від'їзду консула в Грузію у вересні 1919 року в Одесі все ж залишилося деяку кількість біженців та колишніх військовополонених. У той же час, в Одесу хлинув потік біженців з Кавказу, серед яких переважало не грузинське населення. Так, в червні 1918 року з Поті та Батумі прибуло близько 2000 біженців, і очікувалося ще 5 тисяч [28]. У серпні в Одеський порт прибув пароплав «Генерал» з 2500 біженцями з Грузії [23]. Не можна виключати наявності грузин серед цієї маси людей. Одеська газета згадувала про приїзд до Одеси з Тбілісі грузинських громадських діячів [19].

Крім основної маси одеських грузинів – військовополонених і біженців – серед членів грузинської колонії одеський журналіст згадував «застряглих» в Одесі студентів, ймовірно, іногородніх, які бажали продовжити навчання в грузинських університетах, учнів середніх навчальних закладів, лікарів [30]. Багато з них задля виживання, за словами сучасника, «займалися отхожими промислами», тобто працювали на непостійній і швидше за все не кваліфікованій роботі [5]. Серед одеських грузинів були й багаті люди, які викликали «інтерес» у грабіжників. У березні 1919 р. бандити увірвалися в квартиру княгині Анни Чхеїдзе та забрали 80 тисяч рублів і коштовностей на

50 тисяч [1]. Таким чином, кількість постійного і особливо тимчасового грузинського одеського населення протягом 1917-1920 років, ймовірно, обчислювалося 8-9 тисячами.

Незважаючи на повернення багатьох грузинів на свою Батьківщину у 1917 - 1921 роках, дані перепису населення 1920 р. свідчать про помітне збільшення їх кількості в Одесі та в Одеській губернії порівняно з даними перепису 1897 р. У 1920 р. в Одеській губернії було зафіксовано 315 грузинів (231 чоловіків та 84 жінок). З них в Одесі проживали 287 осіб (213 чоловіків та 74 жінки). Таким чином, грузини вже проживали і в сільській окрузі Одещини. За чисельністю грузинського населення Одеса утримувала лідерство серед інших міст України: у Києві мешкали 285 осіб, у Харкові – 214. В інших містах кількість грузинів була мізерною. Однак, за першим міським переписом населення 1923 р. в Одесі було зафіксовано вже значно менше грузинів – 113 чоловіків та 27 жінок.

Але вже дані першого всесоюзного перепису населення 1926 року є ближчими до перепису 1920 р. У 1926 р в Одеському окрузі було зареєстровано 219 грузинів: 161 чоловік і 58 жінок. У містах (виключно в Одесі) мешкали 153 чоловіки та 55 жінок. В районах Одеської округи жили лише 11 грузинів (8 чоловіків та 3 жінки). Таке коливання можна пояснити насамперед тим, що більшість одеських грузинів, як і наприкінці XIX - початку XX ст., належали до непостійного населення. Перепис 1926 р. вперше після 1897 р. зафіксував такі показники як мовний та освітній стан одеських грузинів. Серед чоловіків 102 вказали в якості рідної грузинську мову, 2 – українську та 49 – російську, жінки – 16 грузинську, 38 – російську та 1 – іншу. Грамотними були 126 чоловіків та 44 жінки [2, с. 28].

У Миколаївському окрузі за переписом 1926 року проживали 24 грузина (19 чоловіків і 5 жінок). 21 жили в Миколаєві – 16 чоловіків і 5 жінок, 3 чоловіків – на селі.

У Херсонському окрузі було зафіксовано лише 29 грузинів, з них 9 чоловіків та 2 жінки жили в містах (тільки в Херсоні). На селі жили 7 грузин і

2 грузинки. У Криму проживало 182 чоловіків у місті (зокрема, 30 чоловіків і 26 жінок – у Сімферополі, у Севастополі – 98 чоловіків, 31 – жінок) і 19 - на селі, 88 – жінок в місті і 4 – на селі. При цьому в Севастополі проживали два чоловіки аджарці, зазначені в перепису окремо, як і мегрели (2 мегрели-чоловіки жили в Севастополі і 2 – в інших містах Криму). У Сімферополі проживали два грузинських єврея (1 чоловік та 1 жінка) і 3 чоловіки в Севастополі. Перепис 1939 р. зафіксував у Криму 509 грузинів, з яких 233 чоловіків і 161 жінки жили в містах.

Військові дії та евакуація 1941 - 1944 років призвели до зменшення кількості населення Південної України, зокрема, грузинського. Так, сучасник згадував, що в роки війни грузин в Одесі було дуже мало. Дійсно, з 10 587 людей, що проживали в одному з районів міста (поліцейській ділянці) лише 28 були грузинами [11]. Подібна ситуація була і в інших районах. В Одесі працював університет. Однак серед його студентів і викладачів не було грузинів.

Натомість грузини зустрічалися у складі грузинських обивателів Одеси: Марія Беніашвілі, електрик Іраклій Арчівадзе, художник Анатолій Болотадзе, пенсіонери Клавдія Гуревідзе, і Софія Менагорошвілі, Костянтин Чіковеллі, технік Олександр Чіочіа, комерсанти Микола Мисько, Василь Абеладзе, Наріман Майсурадзе, Василь Грелашвілі, Микола Хлачаба, Л. Хахубія, Сергій Арчівадзе, С. Чікоаба, робітник Михайло Шабатовіч Чачашвілі, складач в редакції газети «Молва» Нестор Тарасович Угрехелідзе, солдат Валдей Абесадзе [8, арк. 40; 9, арк. 25; 10, арк. 9, 13; 11, арк. 70]. Іраклій Арчівадзе за румунів працював завгоспом на млині. Уродженці Хоні Сергій Мжаванадзе та Давид Хахіашвілі володіли закусною на вулиці Розкидайлівська 37. Семен Семенович Чіковані потрапив у полон, а потім оселився в Одесі в листопаді 1941 р. Мешкав на вулиці Градоначальницькій 8 та займався дрібною торгівлею. У травні 1943 р. С. Чіковані одружився і відкрив свою закусну на Княжій 36. Його тесть був директором винзаводу і постачав його вином. По грузинах інших населених пунктах Півдня у нас

немає даних, хоча вони були у складі партизанів і підпільних груп: Зоя Рухадзе у Криму, Олександр Абутідзе та Іраклій Церетелі на Миколаївщині, Шалва Гордадзе – в Одесі.

У післявоєнний період кількість грузинів на півдні України не тільки відновились, але й збільшилась. За даними Всесоюзного перепису населення 1959 року в Одеській області жили 1026 грузинів. З них 712 чоловіків та 314 – жінок. 914 (620 чоловіків і 294 - жінки) мешкали в містах області 112 (92 чоловіків і 20 жінок) – в селах [35, арк. 87-95]. За чисельністю грузинів Одеська область займала третє місце в УРСР після Донецької та Луганської областей, в яких мешкали відповідно 2980 і 1138 грузинів. 503 грузина Одеської області визнавали рідною мовою грузинську, 499 – російську, 23 – українську, 1 – іншу [20, с. 233].

У Херсонській області у місті Херсон мешкали 104 грузина (70 чоловіків і 34 жінки). Серед чоловіків 34 визнавали своєю рідною грузинську мову, 35 – російську, 1 – українську; серед жінок – 14 грузинську, 19 російську, 1 українську. Сільське грузинське населення Херсонщини складалось з 25 чоловіків (для 16 з них грузинська мова була рідною, для 7 – російська, 2 – українська) та 9 жінок (5 – грузинська, 1 – російська, 3 – українська) [40, арк. 131-132].

За даним перепису 1970 року в УРСР всього проживали 14650 грузинів (10431 чоловіків, 4219 жінок). З них у містах – 13395 (9545 чоловіків, 3850 жінок) і 1255 в селі (886 – чоловіків, 369 – жінок). У Кримській області проживало 1112 грузинів (742 чоловіків, 370 жінок, 1 грузинський єврей (чоловік). У містах проживали 914 грузинів (605 чоловіків, 309 жінок), у селах – 198 (162 чоловіки та 36 жінок) [38]. 539 називали грузинську мову мовою своєї національності, 566 російську, 4 українську, 1 білоруську, 1 гагаузьку, 1 – іншу. Вільно володіли другою мовою: 168 – своєї національності, 486 – російську, 27 – українську, 6 – іншу, 425 – не володіли другою мовою.

Серед чоловіків 442 називали грузинську мову рідною, 295 – російську, 2 – українську, 1 – білоруську, 1 – гагаузьку, 1 – іншу. Вільно другою мовою володіли – 105 своєї національності, 398 – російською, 12 – українською, 3 – іншою, 224 – не володіли другою мовою.

Серед жінок 97 називали рідною грузинську мову, 271 – російську, 2 українську. 63 вільно володіли грузинською мовою, 88 – російською, 15 – українською, 3 – іншою, 201 – не володіли другою мовою. 511 чоловіків і 168 жінок працювали в різних сферах господарства.

Збережені матеріали дають унікальну можливість поглянути на чисельність і склад грузинів в двох кримських містах: Керчі та Севастополі. Серед 127 608 жителів Керчі був 81 грузин – 62 чоловіків та 19 жінок. Серед чоловіків у різних сферах були зайняті 66 осіб, жінок – 12. Серед чоловіків 42 назвали рідною грузинську мову, але при цьому тільки 9 вільно володіли, 20 – російську (при цьому 41 вказали, що вільно нею володіють), 12 не володіли другою мовою. 3 жінки-грузинки вказали на грузинську мову як свою рідну, але при цьому 5 володіли нею вільно, 16 – російську, але лише 2 володіли нею вільно, 1 – українську, а 11 – не володіли другою мовою.

У Севастополі з 228 904 населення було 205 грузин: 119 чоловіків і 86 жінок. 128 з них працювали (77 чоловіків та 51 жінка). 88 з них вказали в якості рідної грузинську мову, 118 – російську. 49 вільно володіли мовою своєї національності, 85 – російською, 2 – українською, 69 – не володіли другою мовою. 64 чоловіків вказали своєю рідною грузинську мову, 56 російську. Вільно грузинською володіли 32 людини, 61 – російською, 1 – іншою мовою, 26 – не володіли другою мовою. 24 жінок вказали рідною грузинською мову, 62 – російську. 17 – вільно володіли мовою своєї національності, 24 – російською, 2 – українською, 43 – не володіли другою мовою [36, арк. 121, 128-130].

У Миколаївській області за переписом 1970 року мешкали 715 грузинів (625 чоловіків та 90 жінок), з них 624 – у містах (574 чоловіків та 77 жінок). У сільській місцевості – 91 (78 чоловіків та 13 жінок) [41, арк. 26]. У

Херсонській області проживали 330 грузинів (238 чоловіків та 92 жінок) – 279 городян (196 чоловіків і 83 жінок) та 51 селян (42 чоловіків та 9 жінок). 191 називали своєю рідною грузинську мову, 125 – російську, 14 – українську. Вільно володіли мовою своєї національності 33, 176 – російською, 32 – українською, 89 – не володіли другою мовою. 191 були зайняті в різних сферах господарства [38].

В Одеській області проживало 1615 грузинів (1082 чоловіків і 533 жінок). 1492 (1009 чоловіків і 483 жінок) жили в містах, а 123 (73 чоловіків і 50 жінок) – в селах. 872 називали грузинську своєю рідною мовою, 723 російську, 20 українську. 928 були зайняті в різних сферах господарства.

За даними Всесоюзного перепису населення 1979 р., чисельність грузинського населення Одеської області дещо зросла до 1752 осіб: 1132 чоловіків і 620 жінок. Лише 279 володіли грузинською мовою, 750 – російською і 135 – українською. По 2 людини володіли молдавською та татарською мовами та 3 – іншими. 581 грузин володів лише однією мовою. Грузини залишалися в основному міським населенням. У містах Одеської області жили 1612 грузинів (1043 чоловіків та 569 жінок) [34, арк. 43, 46, 49, 53, 56, 59].

Результат перепису населення в Миколаївській області показав наявність 278 грузинів-чоловіків, з яких 34 визнавали рідною грузинською мовою, 139 – російську, 20 – українську, 1 – іншу. 84 з них не володіли другою мовою. З 119 жінок 13 назвали рідною грузинську мову, 37 російську, 15 українську, 54 – не володіли другою мовою. У містах області проживали 215 чоловіків (28 з грузинською мовою як рідною, 97 – російською, 17 – українською, 73 – не володіли другою мовою) та 107 жінок (12 - грузинська мова як рідна, 30 – російська, 13 – українська, 52 – не володіли другою мовою). У сільській місцевості проживали 75 грузинів (для 7 рідна мова – грузинська, 49 – російська, 5 - українська, 1 – інша, 13 – не мали другим) з них 63 чоловіків (6 – грузинська мова рідна, 42 – російська, 3 – українська, 1 – інша, 11 – не

володіли другою) і 12 жінок (1 – грузинська мова, 7 – російська, 2 – українська, 2 – не володіли другою) [39, арк. 24].

Відповідно до останнього Всесоюзного перепису населення 1989 р., в Одеській області, переважно в Одесі, жили 2404 грузин, Миколаївській – 707, Херсонській – 295 [13, с. 77; 4, с. 263]. У Криму грузини склали лише 0, 1 відсоток від загальної кількості населення.

Діяльність центрів грузинської діаспори слід визнати одним з найважливіших факторів зростання в 1990-х роках чисельності жителів Південної України, які усвідомили себе грузинами. Порівняно з даними останнього Всесоюзного перепису населення 1989 р, за даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. чисельність грузинського населення Одеси зросла на 16 %. З 34, 2 тис. грузинів України в Одеській області проживали 2,8 тис. (0, 11%). Серед них були представники найрізноманітніших професій і верств суспільства Одеси та області. У містах області проживало 80%, а в обласному центрі 70% (майже 1950). 38,2% з них вважали рідною грузинську мову, 56 % - російську, 4,1 - українську і 1,7 - іншу.

У Криму на 2001 рік проживало 1774 грузинів (5, 19%). У містах 1334 (790 чоловіків, 544 жінок), у селах - 440 (256 чоловіків, 184 - жінок). Серед городян 464 називали рідною грузинську мову, 15 українську, 845 російську, 4 - іншу (чоловіки: 309 - грузинська, 8 - українська, 468 - російська, 2 - інша. Жінки: 155 – грузинська, 7 – українська, 377 – російська, 2 - інша). Також в місті жив один грузинський єврей, що визнавав рідною українську мову. У Севастополі перепис зафіксував 363 грузина – 217 чоловіків та 146 жінок. 99 з них називали рідною грузинську мову, 1 українську, 263 російську (чоловіки: 60 – грузинська, 157 – російська; жінки: 39 – грузинська, 1 – українська, 106 – російська).

Серед селян 120 називали рідною грузинську мову, українську – 10, російську – 308, 1 – іншу. Серед чоловіків: 80 – грузинську, 2 – українську, 173 – російську, 1 – іншу. Серед жінок 40 назвали рідною грузинську мову, 8

– українську, 135 – російську, 1 – українську. У селах проживав 1 грузинський єврей з українською мовою в якості рідною і одна грузинська єврейка, також з рідною українською мовою.

У Миколаївській області жили 823 грузина (0,06%). У містах - 648 (405 чоловіків, 243 жінки), у селах – 175 (120 чоловіків і 55 жінок). Грузинську мову як рідну вказали 341 чоловік, українську – 108, російську – 371, 3 – інша. Серед городян 249 осіб назвали рідною грузинську мову, українську - 65, російську - 334. Городяни-чоловіки назвали рідною мовою: 176 – грузинську, 31 – українську, 198 – російську мови. Городяни-жінки: 73 – грузинську, 34 – українську, 136 – російську. Серед селян: 92 – грузинську, 43 – українську, 37 – російську, 3 – іншу. Чоловіки: 73 – грузинську мову, 19 – українську, 27 – російську, 1 – іншу. Жінки: 19 – грузинську, 24 – українську, 10 – російську, 2 – іншу.

У Херсонській області перепис зафіксував 637 грузинів. 308 з рідною грузинською мовою, 83 – українською, 244 – російською, 2 – іншою. У містах проживали 276 чоловіків (з них 144 вказували рідною грузинську мову, 32 – українську, 99 – російську, 1 – іншу). У селах мешкало 126 чоловіків (в якості рідних мов вказали: 61 грузинську, 15 українську, 50 російську). У містах мешкали 175 жінок, з яких 75 вважали своєю рідною грузинську мову, 21 – українську, 79 – російську. У селах мешкали 60 грузинок (їх рідна мова: 28 грузинська, 15 – українська, 16 – російська, 1 – інша). Також перепис зафіксував одну грузинську єврейку з українською мовою як рідною.

Також на території Південної України на 2001 рік грузини перебували у складі громадян інших держав та осіб без громадянства. У Криму грузин з таким статусом було зафіксовано 143 чоловіків (119 у містах (з них в Севастополі – 32 грузина і 17 грузинок) і 24 – у селах) і 104 жінки (84 – у містах, 20 – у селах); у Миколаївській області – 124 чоловіки (у містах 82 і 42 – у селах) і 56 жінок (37 городянок і 19 – селянок); в Одеській області – 358 чоловіків (305 городян і 53 селян) і 208 жінок (165 городянок і 43 селянок); в

Херсонській області – 102 грузина (59 городян і 43 селян) і 56 грузинок (39 городянок і 17 селянок).

На жаль, перепис населення в Україні більше не проводився. Для визначення чисельності грузин в новітній час доводиться спиратися на менш офіційні джерела, деякі з яких, втім, викликають довіру. Так, в кінці 2012 року Генеральний консул Грузії в Одесі Теймураз Нішніанідзе зазначив, що на сьогоднішній день в Одеському регіоні проживає близько 5 тисяч етнічних грузинів. Це і біженці, і грузини, які мають родинні зв'язки з Україною, і трудові мігранти [32]. Безумовно, під впливом російської агресії 2008 року і розширення зв'язків кількість грузин зросла і в інших областях півдня України.

Таким чином, з кінця XIX століття до наших днів чисельність грузинів на території Південної України збільшилась у багато разів, що заклало основи для процесу національної консолідації та внеску грузинів в різні галузі життя Південної України. Перспективи подальших досліджень полягають передусім у розширенні джерельної бази, передусім за рахунок залучення матеріалів архівів Грузії, апробуванні модерних методик гендерних та націєлогічних студій, порівняльного аналізу з іншими народами, наприклад, іншими народами Кавказу, передусім вірменами.

O. Y. Muzychko

**POPULATION DYNAMICS AND SOCIAL AND DEMOGRAPHIC
CHARACTERISTICS OF THE GEORGIAN COMMUNITY OF
SOUTHERN UKRAINE: FROM THE ORIGINS TO THE PRESENT**

The purpose of this article is to clarify population dynamics and social and demographic characteristics of the Georgian community of Southern Ukraine (Crimea, Odesa, Mykolaiv and Kherson region). The author shows the origins of

the settlement of Georgians in the south of Ukraine, wrote the date of the population census of XIX - XX centuries. The main source of the article – a census, which are published and stored in the archives (Central State Archive of the supreme bodies of power and administration in Ukraine, Kiev), never systematically examined them on the topic of this article.

Key words: *Georgian community, Southern Ukraine, Crimea, Odesa*

А. Е. Музычко

ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ И СОЦИО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГРУЗИНСКОЙ ОБЩИНЫ ЮЖНОЙ УКРАИНЫ: ОТ ИСТОКОВ ДО НАШИХ ДНЕЙ

Целью данной работы является выяснение динамики численности и социо-демографических характеристик грузинской общины Южной Украины (Крым, Одесса, Николаев и Херсонская область). Освещены истоки поселения грузин на юге Украины, приведены даты переписей XIX – XX веков. Главными источниками статьи являются переписи населения, опубликованные и архивные (Центральный государственный архив высших органов власти и управления в Украине, Киев), никогда систематически не исследованные относительно заявленной темы.

Ключевые слова: *Грузинская община, Южная Украина, Крым, Одесса*

Список використаної літератури та джерел

1. Бандиты в квартире княгини Чхеидзе // Одесские новости. – 1919. – 17 марта.
2. Всесоюзный перепис людности 1926 року. – Т. XIII. – Х., 1929.

3. Вынужденный отъезд грузинского консульства // Одесский листок. – 1919. – 23 августа.
4. Гармашов И. Грузины на Николаевщине // Миколаївщина багатонаціональна. – Миколаїв, 2012. – С. 263-266.
5. Грузин. Судьба граждан Грузии // Одесский листок. – 1918. – 11 сентября.
6. Державний архів Одеської області. Ф. 2. Оп. 6. Спр. 18.
7. Держ. архів Одеської області. Ф. Р-2352. Оп. 1. Спр. 37.
8. Держ. архів Одеської області. Ф. Р-2352. Оп. 1. Спр. 40.
9. Держ. архів Одеської області. Ф. Р-2352. Оп. 1. Спр. 35.
10. Держ. архів Одеської області. Ф. Р-2353. Оп. 1. Спр. 216.
11. Держ. архів Одеської області. Ф. Р-2354. Оп. 1. Спр. 37.
12. Держ. архів Одеської області. – Ф. 2. – Оп. 4. – Спр. 1735.
13. Заславский Г. А. Украина в мире национальных государств. – Одесса, 2003. – 109 с.
14. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. – К., 1971. – 771 с.
15. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. – К., 1971. – 688 с.
16. Кабузан В. М. Чисельність та національний склад населення Новоросії в 60-80-х роках XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. – Вип. 1. – К., 1971. – С. 135-150.
17. Крым. Путеводитель. Под общ. редакцией д-ра И. М. Саркизова-Серазини, Москва-Ленинград, 1925. – 416 с.
18. Месхиа Ш. А., Цинцадзе Я. З. Из истории русско-грузинских взаимоотношений. Тбилиси, 1958. – 149 с.
19. На Кавказе // Одесские новости. – 1919. – 18 января.

20. Наулко В. Грузинское население на Украине по статистическим и историко-этнографическим источникам // Из истории украинско-грузинских связей. – Тбилиси, 1968. – В. I. – С. 226-239.
21. От грузинского консульства и миссии Армении // Одесские новости. – 1918. – 29 декабря.
22. Отъезд граждан Кавказской республики // Одесские новости. – 1918. – 6 октября.
23. Оф. В Грузии // Одесский листок. – 1918. – 16 августа.
24. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Город Одесса. – СПб, 1903. – Т.47. – 196 с.
25. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Таврическая губерния. – Т. 41. – 1904. – 341 с.
26. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Херсонская губерния. – СПб, 1904. – Т. 47. – 341 с.
27. Представители Грузии и Украина // Одесский листок. – 1918. – 24 марта.
28. Прибытие беженцев // Одесские новости. – 1918. – 10 июля.
29. Результаты однодневной переписи Одессы 1 декабря 1892 года. Ч. 1. Население. Ч. 2. Квартиры. Ч. 3. Дворовые места и подворно-хозяйственная перепись. Обработано стат. бюро при Одесской гор. управе. К столетию города. – Одесса. 1894. – 747 с.
30. Рейсы // Одесские новости. – 1918. – 13 сентября.
31. Сванидзе М.Х. Грузия, страны Причерноморья и Восточной Европы в первой половине XVII века // Россия, Польша и Причерноморье в XV - XVIII вв. – М., 1979. – С. 236-247.
32. Сколько в Одессе грузин? 31 октября 2012 // <http://o1.ua/news/old-skolko-v-odesse-gruzin.html>

33. Сознин В. В., Цецхладзе Г. Р. Колхидские амфоры эллинистического периода в Херсонесе (к вопросу об экономических связях Колхиды и Херсонеса) // Вестник древней истории. – №2 (197). – 1991. – С. 61-66.
34. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 582. – Оп. 20. – Спр. 1320.
35. ЦДАВО України – Ф. 582. – Оп. 20. – Спр. 86.
36. ЦДАВО України. – Ф. Р-582, Оп. 20. Спр. 708.
37. ЦДАВО України. – Ф. Р-582. – Оп. 20. – Спр. 1170.
38. ЦДАВО України. – Ф. Р-582. – Оп. 20. – Спр. 706.
39. ЦДАВО України. – Ф. Р-582. Оп. 20. – Спр. 1320.
40. ЦДАВО України. – Ф. Р-582. Оп. 20. – Спр. 86.
41. ЦДАВО України. – Ф. Р-582. – Оп. 20. – Спр. 1171.
42. Шевченко Ф. П. Грузины в войске Запорожском // Из истории украино-грузинских связей. Тбилиси. 1968. – С. 38-56.